հանգչեցաւ և այդ լուսոյ ճաճանչը, ցոլքը հետեւեցաւ անոր դագաղին մինչև Օշական, ուր ան գերեզման դրուեցաւ։

Տասնևհինգ դարեր անցած են այդ օրէն ի վեր և այդ հազար հինգ հարիւր տարիներու ընթացքին պատմութիւնը գրուած է արիւնով ու արցունքով։ Երբեմն Անիի և երբեմն ալ Կիլիկիոյ բարձունքներուն վրայ խնդացինք եւ ուրախութեան արցունքներով վեր նայեցանք այդ աղօտ լոյսը տեսնելու մեր հայրենիքին կամարին վրայ։ Եղան արիւնի օրեր, աւերումի ու քանդումի օրեր, հալածանքի օրեր, կոտորածի օրեր ու մենք միշտ այդ լուսոյ լոյսը փնտռեցինք։ Շատ անգամ մեր տաճարները քանդեցին, անոնց տեղը նորեր կառուցինք, մեր օճախները մարեցին, մեր որբերը մեծցան ու նոր օճախներ վառեցին, մոխիրներու ու աւերակներու կոյտեր բարձրացուցին մեր երկրին մէջ. մենք աւերակներէն ու մոխիրներէն վերապրեցանք և շէնքեր ու բուրաստաններ կառուցինք անոնց վայրերը. հսկայ ուժ մը կար որ մեզ միշտ կ՚պահէր ու կ՚ապրեցնէր. այդ ուժը այն հաւատքն էր թէ մեր կամարին վրայ մէկ աղօտ լոյս մը կայ կեցած որ օր մը պիտի պայծառանայ ու երջանկութեան լոյսը տարածէ Արարատէն մինչև Տաւրոս։

Այդ լոյսը հաստատ հաւատանք թէ կ՚մնայ Հայաստանի երկնակամարին վրայ. անոր մէկ ծայրը Օշականն է, ուր կ՚հանգչի Մեսրոպ, իսկ միւսը Աշտիշատ, ուր կայ Սահակ, ու այդ լոյսը շարած է մարգարտաշար Մեսրոպեան տառերը, որոնք կը խօսին երկրին ժողովուրդին՝ ամոքելու անոր ցաւն ու տառապանքը և կ՚խօսին աշխարհի ամէն կողմը ցրուած Հայութեան ու կ՚պատմեն անոնք հայրենիքին վիշտերը, միշտ ձայն տալով պանդուխտին վերադառնալու ու շէնցնելու հայրենի բոյնը։ Անոնք լոյսը կուտան, լոյսը որ կեանքը կը ներշնչէ։

Եւ որքան ատեն Հայաստանցի շինականին հէք տղեկը գիւղին խալխալած, հովին ու բուքին դէմ անպատսպար հիւղակին չորս պատերուն մէջ կ՚նստի, ու իր առաջին գիրքը, քերականը ծունկերուն վրայ առած՝ երկիւղածութեամբ կ՚կարդայ իր առաջին դասը, զոր մենք ամենքս մեր մանկութեանը կարդացինք, «Աստ, օգնեա՛ ինձ», և ապա «այբ, բեն, գիմ», կ՚հաւատամ թէ այդ խաչաձև աղօտ լոյսը կ՚պայծառանայ Հայուն հորիզոնին վրայ, ու ծիածանի եօթը գոյներով կ՚փայլի, ու լոյսին մէջէն ահագնագոռ ձայն մը կը լսուի որ կ՚արձագանգէ. «Այբ, բեն, գիմ», ու Մեսրոպեան ձայնով մը կ՚գոչէ. «Հայ ազգ, դուն յաւիտեան պիտի ապրիս։»

ՅՈՎՀ. ՑԱԿՈԲԵԱՆ

ՀԱՅ ՏԱՌԵՐԸ
ԵՒ ՀԱՅ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Անզուգական Սահակայ և Մեսրոպայ փառայեղ յիշատակը պանծացնող հանդիսութիւններու միջոցին անոնց կատարած փրկաւէտ դերին վրայ խօսուած ճառերէն և ութ օրէ ի վեր ամէն տեսակ թերթերու և հանդէսներու մէջ երեւցած բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններէն և յօդուածներէն ետքը, թերեւս աւելորդ և մանաւանդ տարաժամ նկատուի այս երանաշնորհ Հայրերուն վրայ գրուած ու և է գրութիւն։ Գրերու գիւտը հրաշալի գիւտ մըն էր, որուն համար որքան ալ պատիւ ու յարգանք մատուցանենք անոնց յիշատակին, դարձեալ քիչ է։ Բայց այս երկու հանճարեղ լեզուագէտներուն արժանիքը չի սահմանափակուիր լոկ այս գիւտին մէջ, զոր գիտական տեսակէտով այնքան գերահրաշ բան մը կարելի չէ նկատել, քանի որ այբուբենի գաղափարը Ս. Սահակէն ու Մեսրոպէն առաջ արդէն, նոյն իսկ Հայերէն առաջ, հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր ո՛չ միայն գոյութիւն ունէր, այլ իրագործուած ալ էր։ Մեր գրաւոր գրականութիւնը մշակող այդ երկու մեծ հայագէտներուն արժանիքը շատ աւելի մեծ, շատ աւելի ապշեցուցիչ համեմատութիւններ կ՚առնէ, երբ անոնց գիւտը քննենք լեզուին քերականական ուղղագրական տեսակէտէն, ինչ որ ցարդ, որչափ որ կ՚յիշենք, ո՛չ մէկ բանախօս կամ յօդուածագիր երեւան հանեց։ Այնպիսի պահու մը, երբ հայերէն լեզուն գիրերով օժտող այս երկու երանաշնորհ Հայրերուն յիշատակը կ՚տօնենք, անշուշտ անհրաժեշտ է և մանաւանդ պարտք կ՚ծանրանայ մեր վրայ իբրև երախտաւորեալ, մատնանիշ ընել մութին մէջ մնացած այս կէտը։ Մենք, իբրև մէկն որ հայերէն լեզուով դպրոցի սեմէն դուրս քիչ զբաղած է, չենք կրնար անշուշտ մեր դիտած պարագային մասին վճռական յայտարարութիւններ ընել, այս մասին վերջին խօսքը թողլով ուրեմն ձեռնհաս բանասէրներու, հանրութեան ուշադրութեանը կ՚յանձնենք քանի մը նկատողութիւններ որոնք Սահակայ և Մեսրոպայ գործն անհունապէս աւելի մեծ և աւելի երախտագիտութեան արժանի ընծայելու բնոյթն ունին։

Ինչպէս վերն ըսուեցաւ, թէև այբուբեն չունեցող լեզու մը գիրերով օժտել ըստ ինքեան պզտիկ գործ մը չէ, և սակայն այս նպատակին հասնելու համար հանճարեղ միտք մը ունենալ ալ հարկ չէ։ Բայց երբ կարգը կուգայ լեզուին ուղղագրութիւնը կազմելուն մէջ, ահա այն ատեն երեւան կ՚ելլէ այն անզուգական հանճարը՝ որով գործած են Սահակ-Մեսրոպ և իրենց գործակիցները։ Մէկդի թողլով պահ մը ուղղագրութեան վերաբերեալ այն երկրորդական կանոնները, զորս անհրաժեշտ կ՚գտնէր հաստատել լեզուն նոր գրերով գրելու ձեռնարկուած պահուն, կայնինք մասնաւոր կերպով նկատողութեան առնելիք երկու կէտեր։

Յայտնի է որ Հայերէնը այն լեզուն է որ ունի ամէնէն շատ լծորդ տառերը. Ձ, Ց և Ծ. Գ, Ք և Կ. Ճ, Ջ և Չ. Բ, Պ և Փ։ Յայտնի է նաև որ այս գիրերը իրենց համապատասխան ձայները չունէին ո՛չ յունական, ո՛չ ասորական, ոչ ալ պարսկական լեզուներուն մէջ, որով Սահակէ և Մեսրոպէ առաջ գրող Հայերը, առ ի չգոյէ համապատասխան գրերու, շատ թերի կերպով կ՚ներկայացնէին այս ձայներն արտայայտող գիրերը։ Սահակայ և Մեսրոպայ առջեւ կ՚ներկայանար ուրեմն մեծ դժուարութիւն մը որ կ՚կայանար որոշելուն մէջ այն բառերը՝ որոնք պիտի գրուէին երկու կամ երեք լծորդ տառերէն մէկովը կամ միւսովը։

Չենք գիտեր անշուշտ թէ ինչ կանոններ հիմ բռնելով է որ մեր թարգմանիչներն ու անոնց անմիջական գործակիցներն այնքան կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ յաջողած են հատորներով հայերէն գիրքեր թարգմանել ու գրել, անոնց պարունակած բառերուն տալով իրենց կազմաւորեալ ձեւն ու հնչական տեսակէտով անոնց վերջնական ուղղագրութիւնը։ Ո՛վ ըսած էր իրենց կամ ո՞ւր տեսած էին որ գ—րի բառը, օրինակի համար, պէտք էր Գ-ով գրել փոխանակ Կ-ի կամ Ք-ի(*), յ-ով և չ-ով փոխանակ Հ-ի, ինչպէս Հայ և Հինգ, ևն.։

Անշուշտ այս բառերէն ոմանք, հնչական տեսակէտով, տարբերութիւններ ունէին, այնպէս որ լաւ հնչողի մը կողմէ արտաբերուած պահուն, կարելի էր հասկնալ թէ անոնք լծորդ գիրերէն որո՛վ պէտք էր գրուէին։ Բայց ի՞նչ ըսել այն բառերուն համար, որոնց գիրերուն ճիշդ հնչումը կարելի չէ որոշել, առանց նախապէս գիտնալու թէ անոնք լծորդ տառերէն ո՛րը կ՚պարունակեն. այս դասակարգին կ՚պատկանին նախ Հ.ն և Ե.ն, որոնք ինչ ինչ պարագաներու մէջ, բառերու սկիզբը գտնուած ատեն, օրինակի համար, հնչումի տեսակէտով բնաւ տարբերութիւն չունին։ Կան նաև անանկ բառեր, որոնք իրենց տառական կազմութեամբն իսկ, թոյլ չեն տար զանազանելու այն լծորդ տառերը, զորս կ՚պարունակեն. բառի մը մէջտեղը գտնուող լծորդ տառերը այս դասակարգին կ՚պատկանին. այսպէս, օրինակի համար, շատ դժուար էր որոշել թէ ———ն, ———է, ———ղ (առաքեմ բային արմատը) բառերէն որո՛նք գ-ով, ք-ով, կամ կ-ով պէտք էր գրուէին, մանաւանդ այս արմատներէն շինուած այն բարդութիւնները՝ որոնց մէջ նոյն լծորդ տառերը բառին մէջտեղն իյնալով աւելի կ՚դժուարանայ անոնց զանազանութիւնը ճշդել, ինչպէս, ———կ—խ—ց, —ր—ք———հ և ———եղ—կ—ն։

Բառերու վերջը գտնուող յ-ն ալ նուազ յատկանշական երեւոյթներ կ՚պարզէ։ Արդարև, ինչ կանոնի կամ օրէնքի վրայ հիմնուած է որ Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ որոշած են յը դնել քահանայ, սատանայ, մանանայ, ի վերայ, ևայլն. բառերուն վերջը, և առանց յ-ի թողուլ ——հ—ի, —ր—ի, Ն—ր—ի և Ն—ի պէս բառեր (**)։

Լեզուական այս յատկանշական տարբերութիւնները ամէն լեզուի մէջ ալ կան. բայց սակայն անկանոնութիւններ այդ այդ լեզուներուն մէջ մէկ օրէն միւսը հաստատուած կանոններ եղած չեն. օտար լեզուներ, դարերու ընթացքին մէջ, փոփոխուելով, այլազան ձեւերու վերածուելով է միայն որ իրենց վերջնական կաղապարը ստացած են։ Այնպէս որ զանազան հեղինակաւոր անձեր հետզհետէ զիրար սրբագրած են և լեզուն այդպէսով աստիճանաբար ստացեր է իր կատարելութիւնը, իսկ Հայերէնը բոլորովին եզական և զարմանալի երեւոյթ մը կ՚ներկայացնէ, վասն զի մի միայն ՍԱՀԱԿ ՄԸ և ՄԵՍՐՈՊ ՄԸ, օժանդակութեամբ ափ մը գործակիցներու, ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐԸ կուտան լեզուին, թէ՛ հնչական և թէ ուղղագրական տեսակէտներով, այնպէս որ անկէց մինչև այսօր, 1,500 տարիներու ընթացքին մէջ, ոչ մէկ հեղինակութիւն պէտք կ՚տեսնէ կամ կ՚յաւակնի անճշդութիւն մը, սխալ մը կամ բարեփոխելի կէտ մը նշմարել և անոր համեմատ փոփոխութիւն մը ի գործ դնել։ Անկէց կ՚հետեւի որ կատարելութիւնն իսկ էր իրենց աշխատութիւնը։ Ահա հրաշքը՝ որուն վրայ որքան զարմանանք, քիչ է։ Կ՚տեսնուի ուրեմն թէ տառերու գիւտին մէջ, իբրև հրաշք մը կայ որ այս պարագան իսկ է և ոչ թէ տեսիլքի հրաշքը, ինչպէս կ՚աւանդէ Պատմութիւնն այնքան միամտօրէն։ Կը կարծենք թէ շատ աւելի բարձրօրէն, շատ աւելի արժանապէս գնահատուած պիտի ըլլար Ս. Սահակայ և Ս. Մեսրոպայ գործը, եթէ այս քանի մը օրուան մէջ կատարուած հանդէսներուն առթիւ խօսուած ու գրուած ճառերուն և յօդուածներուն մէջ որոշապէս մատնանշուած ըլլային այս էական կէտերը, որոնք գործին ամէնէն մեծ դժուարութիւններն և հետեւաբար անոր հսկայ մեծութիւնը կը կազմեն։

Փափաքելի էր որ աւելի ձեռնհաս լեզուագէտներ և բանասէրներ այս մասին իրենց ունեցած տեսութիւններն և ուսումնասիրութիւնները հրատարակէին, աւելի պայծառ լոյս մը սփռելու համար մեր նախնեաց այս սիրալի գործին բոլոր մթին կէտերուն վրայ։ Եւ այդ լոյսի ցոլացումին տակ է որ աւելի յստակ, աւելի պայծառ և հետեւապէս աւելի փառաւորուած դուրս պիտի ցայտեն Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի, այդ չքնաղ հոգիներուն պաշտելի պատկերները։

ՀՐ. Ն. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

(*).—Արեւմտեան Հայոց հնչման համեմատ որ աղաւաղեալ կ՚նկատուի, այսօր «գարի» եւ «քարի» («քար»ին սեռական հոլովը) իրարու հետ շփոթուելու չափ մերձահնչիւն կամ լծորդ են. Իսկ արեւելեան կամ Կովկասահայ հնչման համեմատ, որ աւելի համաձայն կ՚նկատուի նախնեաց հնչումներուն, նոյն մերձաւորութիւնը ունին «կարի» (շատ) եւ քարի (քարին սեռականը). Վերջապէս, այս կրկին ենթադրութեանց ո՛րն ալ ճիշդ նկատենք, սա անհերքելի է թէ այս երկու զոյգերէն մէկ կամ միւսը անհուն շփոթութիւն պատճառելու չափ մերձաւոր էր։

(**).—Չի կրնար ենթադրուիլ թէ անուններն ու ածականները Յ ով եւ անփոփոխ բառերն առանց Յ ի որոշած ըլլային գրել, քանի որ «ապա», «ահա» եւ «ի վերայ» հաւասարապէս անփոփոխ բառեր ըլլալով հանդերձ, ոմանք Յ ունին, ոմանք ոչ. Դարձեալ, «Նորա» եւ «Նմա» փոփոխելի բառեր ըլլալով Յ չեն կրեր, մինչդեռ ասոնք իբրեւ սեռական եւ տրական, աւելի տրամաբանական պէտք է նկատած ըլլային Յ ով գրել, մանաւանդ որ այդ ձեւով սեռականի եւ տրականի երեւոյթ մըն ալ արդէն գոյութիւն ունի լեզուին մէջ, ինչպէս, Հայկայ, Հռիփսիմեայ.

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՏՕՆԸ
ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ ՎԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Լ՚Ատրիաթիքօ թերթը 21 Հոկտ. թիւով «Հայոց Տօնախմբութիւնը» խորագրին տակ կ՚գրէ հետեւեալ տողերը.

«Հայ Մխիթարեան հարք, օժտուած բարձր գիտութիւններով, որոնք Ս. Ղազարու վանքին մէջ (շնորհուած իրենց 1717 Սեպտ. 8ին Վենետիկի Հասարակապետութենէն) կ՚դաստիարակեն իրենց ազգին երիտասարդութիւնը, երէկ տօնախմբեցին երկու շատ նշանաւոր յոբելեաններ. մին 1,500ամեակն իրենց ազգային տառերու գիւտին, աղբիւր ամենաճոխ գրականութեան, և միւսը չորսհարիւրամեակն առաջին տպագրութեան ի Վենետիկ. Առաւօտուն, ժամը 9½ին, հասան վանք կառավարական ներկայացուցիչ Զիվիլիէրի ասպետն և քաղաքապետութեան կողմէ Մ. Արքայ և փոխանորդ Մ. Բասսի. Յետոյ եկան Վիթալիս էֆ., օսմանեան հիւպատոսն և Պարոն Տը Պիւյէօ, ֆրանսահիւպատոսը, Տանթալէօ եպիսկոպոսը՝ ներկայացուցիչ փոխանորդ Քավալլարի կարտինալին, որոնք եկան շնորհաւորել Միաբանութեան աբբահայրը՝ Կիւրեղեան Արքեպիսկոպոս։ Ժամը տասնին եկաւ Մատրիտի դքսուհին՝ իշխանուհի Ռոհան, իր հետեւորդներով։ Ի մէջ այլոց ներկայ էին նաև Բրոֆ. Լիօնէլլօ Լէվի ասպետը, Մ. Յովսէփ Բավանէլլօն, Մոնարէթթի ասպետ, Կարապետ Զօրպաճեան էֆ., Գ. Յակոբոս Դալլարին, Բրոֆ. Կաստարսին, փաստաբան Մարիօ Զէրութթին, և բազմաթիւ լրագրապետներ, Ցրութթին ասպետն և Կօթթար վարդ.։

«Մեծ սրահին մէջ տեղի ունեցաւ կանխաւ ծանուցուած նուագահանդէսը, մասնակցութեամբ Վէրտիի ընտիր երաժշտագէտներու։ Նախ երգուեցաւ ազգային երգ մը, մասնակցութեամբ վարդապետաց և անոնց աշակերտներուն, որ խանդավառեց բոլոր ներկաները։

«Տանեան վարդապետ կարդաց հայերէն իր մէկ տաղը, որ ուղղուած էր Արիական ցեղին՝ որուն մէկ ազնուական ճիւղաւորումն է Հայութիւնը, և մեր Վենետիկ քաղաքին՝ զոր իրենց երկրորդ հայրենիքը կ՚նկատեն, ողջոյն մ՚էր խանդավառ։ Բուռն ծափերու արժանացաւ Տանեան վարդապետը։

«Բրոֆ. Ծիարտա դաշնակովը և Բրոֆ. Բրէբաքս իր հմայիչ ջութակովը հետզհետէ գեղեցիկ կտորներ նուագեցին։ Երկրորդ մասին մէջ, Բրոֆ. Զէզարէ Ռուդոլֆ Ֆէրբարի ոգեւորեց հասարակութիւնն իր մասնակցութեամբ։

«Կարապետ Տէր Սահակեան վարդապետ ատենաբանեց իտալերէն լեզուով, և ըսաւ. «Տասն և հինգ դարերէ ի վեր, Արարատայ առանձնացեալ գագաթէն Մեսրոպ կ՚դիտէ այն գրական գործունէութիւնը, զոր ինք ստեղծած էր։» Ապա Հայ դպրութեան պատմութիւնն ըրաւ նոյն Սահակեան վարդապետը, որ